

УДК: 316.48:17.024.4(569.4)

Ворона Петро Васильович,

доктор наук з державного управління, доцент, депутат Полтавської обласної ради, професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту, Національна академія державного управління при Президентові України, 03057, м. Київ, вул. Ежена Потье, 20, кімн. 215, тел.: (066) 699 75 99, e-mail: voron67@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6755-9023

Ворона Петр Васильевич,

доктор наук по государственному управлению, доцент, депутат Полтавского областного совета, профессор кафедры парламентаризма и политического менеджмента, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, 03057, г. Киев, ул. Эжена Потье, 20, комн. 215, тел.: (066) 699 75 99, e-mail: voron67@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6755-9023

Vorona Petro Vasilevich,

Doctor of science in Public Administration, Associate Professor, Deputy of Poltava Regional Council, professor of the Department of parliamentary and political management, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, 03057, Kyiv, Str. Euzhen Potie, 20, apartment. 215, tel.: (066) 699 75 99, e-mail: voron67@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6755-9023

АРХЕТИПНА СТРАТЕГІЯ ДОЛАННЯ СВІТОГЛЯДНОГО КОНФЛІКТУ: ДОСВІД ІЗРАЇЛЮ

Анотація. У статті висвітлено уроки державотворення Ізраїлю, що заслуговують на використання у практиці державного будівництва України. Зазначено, що основою освітньої політики молодій державі стало відновлення рідної мови і безальтернативне закріплення її як мови держави. У перше десятиріччя розвитку Ізраїль продовжував сприяти трьом основним освітнім напрямкам країни: так званого “загального”; “робітничого”; “релігійного”, що сприяло об’єднанню всіх можливих суспільних груп і навіть групок навколо ідеї державотворення. Держава через освітню сферу

прикладала максимум зусиль для ослаблення впливу на розвиток суспільства основних протиріч: етнічних, релігійних та міжнаціональних. Головними інструментами у цьому стали політика й ідеологія, а технологією — освітній вплив.

Ключові слова: Держава Ізраїль, Кнесет, іврит, кібуци, Робітничка партія Ізраїлю, Мізрахи, мошави, ульпани, освітні напрями, репатріанти, сіонізм.

АРХЕТИПНАЯ СТРАТЕГИЯ ПРЕОДОЛЕНИЯ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОГО КОНФЛИКТА: ОПЫТ ИЗРАИЛЯ

Аннотация. В статье отражены уроки создания Государства Израиль, которые стоит использовать в практике государственного строительства Украины. Отмечено, что основой образовательной политики молодого государства стало возобновление родного языка и безальтернативное его закрепление как языка государства. В первое десятилетие развития, Израиль продолжал способствовать трем основным образовательным направлениям страны: так называемого “общего”; “рабочего”; “религиозного”, что способствовало объединению всех возможных общественных групп и даже группок вокруг идеи создания государства. Государство через образовательную сферу прикладывало максимум усилий для ослабления влияния на развитие общества основных противоречий: этнических, религиозных и межнациональных. Главными инструментами в этом служили политика и идеология, а технологией — образовательное влияние.

Ключевые слова: Государство Израиль, Кнессет, иврит, кібуцы, Рабочая партия Израиля, Мизрахи, мошавы, ульпаны, образовательные направления, репатрианты, сионизм.

ARCHETYPAL STRATEGY FOR OVERCOMING IDEOLOGICAL CONFLICT: OF ISRAEL

Abstract. In the article lessons are reflected creations of the state Israel, that deserve the use in practice of state building of Ukraine. It is marked that proceeding in the mother tongue and безальтернативне fixing became basis of educational politics of the young state her as languages of the state. In the first decade of development, Israel continued to assist three basic educational directions of country: so-called “general”; “working”; “religious”, that to the association of all possible community groups and even groups round the idea of creation of the state. The state through the educational sphere put maximum efforts to weaken the influence on the development of society of the main contradictions: ethnic, religious and interethnic — the main tools in this were politics and ideology, and technology — educational influence.

Keywords: the State of Israel, the Knesset, Hebrew, the kibbutz, the Israeli Workers' Party, the Mizrahi, the moshavs, ulpan, educational destinations, repatriates, zionism.

Постановка проблеми. Проголошення 14 травня 1948 р. Держави Ізраїль завершило довгий період боротьби сіоніського руху за створення єврейського осередку поселень у Палестині, а потім і держави. Ізраїль став унікальним прикладом матеріалізації політичної ідеї. Якраз “політичний рух, що поставив собі за мету відновлення єврейської державності в Палестині, став причиною і механізмом виникнення держави”. Його лідери “розробили концептуальні рамки національного будівництва, забезпечили суспільну мобілізацію, визначили пріоритети практичного втілення сформованої ідеї, використовували дипломатичні, військово-політичні і економічні засоби для її реалізації” [6, с. 7].

Розвиток цієї країни становить особливий інтерес для українських дослідників історії державного будівництва. Адже створена у центрі арабського світу і невизнана своїми сусідами протягом багатьох років, стикалась із серйозними загрозами і була змушена використовувати екстраординарні заходи для забезпечення безпеки, а її громадяни до цього часу живуть в умовах постійного напруження і на цьому фоні мають розвинену економіку і громадянське суспільство з високим рівнем соціального захисту та справедливості. Досвід подолання серйозних безпекових, соціальних, етнічних, економічних викликів є повчальним і корисним для українських високопосадовців. Особливо повчальним є досвід становлення національної освітньої системи Ізраїлю, що змогла об'єднати всі суспільні освітні рухи і направити їх у русло держа-

вотворення і державоствердження, створити одну з найефективніших освітніх систем світу, що дає змогу кожному громадянину країни при бажанні розкрити свій потенціал, а згодом — реалізувати свої знання та навички. За 15 років (2002—2017 рр.) вісім громадян Ізраїлю стали лауреатами Нобелівської премії в наукових дисциплінах, окрім цього, країна посідає третє місце у світі за кількістю наукових публікацій на душу населення та друге по кількості людей з вищою освітою [8]. Та попри такі високі досягнення в системі освіти Ізраїлю є низка певних нерозв'язаних проблем, спричинених труднощами в реалізації внутрішньої державної політики, а також ворожим ставленням переважної більшості арабських країн-сусідів.

На основі досвіду націоформуючих архетипних стратегій зарубіжних країн, використовуючи їхній та власний досвід подолання світоглядних протиріч (Східна—Західна Україна) маємо скоригувати свою освітню стратегію так, щоб вона ідеологічно “зцементувала” населення України в українську поліетнічну й полікультурну націю на основі ідеї процвітаючої України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці державного управління приділяється увага проблемам розвитку національної освіти такими вітчизняними науковцями і педагогами, як В. Андрущенко, І. Вакарчук, Л. Губернський, С. Довгий, М. Згуровський, В. Кремінь, В. Луговий, П. Таланчук, Г. Шевченко, але мало досліджується досвід участі освітньої політики у консолідації нації у процесі державотворення у віднос-

но “молодих” демократіях і країнах. Мало акцентується увага на винятковій ролі освіти (на наше переконання, головній) у процесах націотворення. Варто звернути увагу на праці зарубіжних дослідників цієї тематики в Ізраїлі, що визначає розвиток державотворчих процесів: Аран Залман [1], А. Глузман [5], І. Звягельська [6], О. Карпенко [10], Н. Нарди [9], Н. Розенштейн [12], І. Тверський [7], Ц. Цамерет [14], Н. Шейнин [15], та ін.

Мета статті полягає у визначенні ключових моментів досвіду реалізації ізраїльської стратегії формування освітньої політики і освітнього простору для українських реалій сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Уроки історії державотворення Ізраїлю — країни, яка фактично після двохтисячної перерви відродила свою державність, заслуговує не лише на науковий інтерес, а й у багатьох випадках на наслідування в історії державного будівництва новітньої історії України. Особливо заслуговує на увагу архетипна стратегія долання світоглядного конфлікту.

Спочатку розглянемо саму дефініцію “архетипна стратегія”. Слово “архетип” виникло від грецьких слів: “arche” — начало і “typos” — форма, зразок. У пізньоантичній філософії це слово використовувалось для позначення праобразу, ідеї. Грецькі філософи трактували “ἀρχαί” як початок чи первинні принципи, наприклад, вода, огонь є тим, що вони називали “ατταρον”, “безкінечне”. Отже, йдеться про первинні стани, які ніколи не старіють, ніколи не зможуть бути перевершені й існують завжди [2].

Архетип — це, насамперед, результат творчої роботи людського мозку і, можливо, (але меншою мірою) на нього впливали умови середовища. Архетипи колективного несвідомого К. Г. Юнга означають сферу глибинних шарів людської психіки й мають стійкі риси давнього досвіду людини [16]. Таким чином, за К. Юнгом, несвідоме складається з трьох шарів: особистісного несвідомого як його поверхневого шару, колективного несвідомого вродженого глибокого шару та того, що має не індивідуальну, а загальну природу, включає досвід попередніх поколінь людства і охоплює надособистісний універсальний зразок, виступаючи загальною основою духовного життя людства [Так само].

Під стратегією менеджменту ми визначаємо напрям розвитку керованого об’єкта (організація, країна) відповідно до поставленої мети, а виявляється вона не лише у програмах розвитку, а й в особливій якості функцій менеджменту та управлінських рішень, персоналу та організації менеджменту. Стратегія менеджменту знаходить реальне втілення в програмі розвитку, цілі та місії, принципах практичного управління, вимогах до персоналу, методики розробки управлінських рішень. Під стратегією розуміємо сукупність орієнтирів і обмежень, які визначають напрям розвитку організації відповідно до поставленої мети [13].

Використання архетипів національних традицій в Ізраїлі при формуванні системи національної освіти дало змогу побудувати потужну, самодостатню і самоорганізовану національну громаду, аутентична модель якої зав’язана на людині як

найбільшій цінності [11]. Свобода, своєю чергою, проявляється через емпатію, як спосіб розуміння сутності й образу життя людини, а також толерантність, як поважне відношення до кожної особи незалежно від його фізичних переваг чи недоліків. Архетипна освітянська стратегія, що здійснювалась в Ізраїлі, дала змогу об'єднати усі культурні суспільні течії як місцевих мешканців поселень, так і репатріантів. Отже, “архетипна стратегія” є однією з найсучасніших характеристик менеджменту, особливо, якщо він будується з урахуванням ментальності та культурних надбань етносу, що відображає його культурну історію онтогенезу [11; 13].

У перші роки існування держави було приділено велику увагу розвитку рідної мови — іврити і навчання його сотень тисяч репатріантів, адже більшість із них прибули до країни і говорили на інших мовах. Штатні вчителі й добровольці займалися цією справою багато часу. Сотні **ульпанів** (шкіл для навчання іврити) були створені по всій країні. Необхідність швидкого оволодіння мовою сприяла розвитку унікальних методів і методик її навчання. Більшість переселенців-репатріантів виявляли наполегливість і велике бажання опанувати рідну, але забуту мову і добивались великих успіхів. У світі не було аналогічних прикладів, коли держава за короткий час змогла так швидко перетворити фактично “мертву” мову у живу, розмовну і таку, що розвивається [14, с. 8]. Можна стверджувати, що освітня політика молоді Держави Ізраїль розпочалась із відновлення рідної мови і безальтернативного її закріплення як мови

держави. Цього досвіду і політичної волі не вистачило, та й не вистачає до цього часу українській владі при формуванні державної ідеології та мовного простору української держави. Мовна політика у формуванні державної ідеології, особливо сьогодні в умовах російської агресії, має стати складовою її архетипної стратегії формування національної моделі освіти української держави.

Кнесет (парламент країни — 120 депутатів) на одному із своїх перших засідань у 1949 р. прийняв Закон про обов'язкову освіту. Відповідно до цього Закону всі діти в Державі Ізраїль, будь то євреї чи араби, діти старожилів чи репатріантів, звичайні школярі чи діти, які потребують особливого виховного та соціального підходу, мали право на безоплатну восьмирічну освіту. Паралельно з розвитком початкової освіти в ті роки держава прикладала максимум зусиль для розвитку середньої освіти і підготовки вчителів (чисельність жінок серед учительського загалу була достатньо значною і зростала). Ідеологія і політика у ті роки в освіті відігравали важливу роль, адже освітою фактично керували партії і політичні рухи, а не державні органи влади. Часто у школах формувался той світогляд, до ідеології якого належала домінуюча тут партія, міністр освіти країни був призначений із запізненням на один рік. Ним став відомий в країні письменник, журналіст та історик Залман Шазар [14, с. 9]. Згодом він був обраний третім президентом Ізраїлю.

Десь за півроку до проголошення Держави Ізраїль, Робітнича партія Ізраїлю, найбільш впливова на теренах єврейських поселень Палести-

ни, що готувалась стати керівною політичною силою в країні, створила кілька комісій з планування різноманітних сфер суспільного життя майбутньої держави. Одною з таких комісій стала Комісія з планування в системі освіти у складі 20 осіб. Важливим питанням, що розглянула ця Комісія, було збереження після створення держави тієї структури системи освіти, яка існувала в період до державності на теренах згаданих поселень (кібуци, міста тощо). Тобто говорилось про закріплення існування різних політико-ідеологічних напрямів. Альтернативою мало б стати створення єдиної державної системи освіти поряд з можливістю існування окремих приватних шкіл та коледжів. Деякі члени Комісії закликали до кардинальних змін у системі освіти, до відміни принципу партійної належності і поступовому створенню єдиної державної мережі шкіл, що працюють за єдиними програмами. На цій позиції стояв і Давід Бен-Гуріон — перший прем'єр-міністр країни [3; 4]. Та більшість членів Комісії остерігались втрати близьких до них за загальноосвітніми напрямами своєї специфіки шкіл та симпатій батьків-виборців і проголосували проти об'єднання різних “гілок” в єдиний педагогічний простір (єдину систему). У результаті продовжува-

лось відокремлене існування кожної з трьох основних, виниклих ще у додержавний період гілок, так званого “загального” напряму, пов'язаного з Робітничою партією і Федерацією профспілок — “робітничого” напряму; напряму, створеного релігійними сіоністами із руху **Мізрахи** (у політичній історії сіонізму — політичний і ідейний національно-релігійний рух).

Основною причиною такого рішення було застереження, що занадто сильний вплив держави у сферу освіти зіткнеться з різко негативною реакцією з боку представників тих партій і рухів, які керували в той час трьома згаданими системами освіти, а головним завданням на початку роботи урядових структур молодій країні було об'єднання всіх можливих суспільних груп і навіть групок навколо ідеї державотворення. Тому вплив управлінських освітянських установ в окремих районах країни був взагалі мінімальним. У школах згаданих трьох напрямів у 1948/1949 навчальному році навчалось близько 97 тис. молоді і лише кілька сотень учнів навчались у школах інших напрямів: традиційних релігійних школах, міжнародної єврейської організації “Всі євреї — друзі” (нею була створена перша сільськогосподарська школа “Мікве Ісраель” (1870 р.) тощо (таблиця):

Розподіл учнів у єврейських школах в Ізраїлі у 1948/1948 навчальному році, за типами навчальних закладів [14, с. 20]

Напрямок	Дитячі садки	Навчальні і середні школи	Старші класи шкіл	Разом	У %
Загальний	7,024	32,104	9,850	48,978	50,2
Робітничий	6,038	17,727	2,874	26,639	27,3
Релігійно-сіоністський	2,633	17,457	1,822	21,912	22,5
Разом	15,695	67,288	14,546	97,529	100,0

Ця ситуація зберігалась до 1953 р., коли був прийнятий Кнесетом Закон про державну освіту.

Педагоги, які працювали у школах загального напрямку, бачили свою мету у вихованні учнів у дусі вірності цінностям єврейського національного руху, приділяючи при цьому багато уваги і знайомству з досягненнями сучасної науки. Провідники загального напрямку будували свою роботу на основі духу “духовної спадщини, спільної для всього народу”. Вони стверджували, що освіта має служити “майстернею єдності нації” [7, с. 197] і сподівались, що їхні навчальні заклади зможуть охопити дітей із світських, традиційно-орієнтованих і релігійних шкіл, вихідців з усіх громад та соціальних класів і груп.

Другим за величиною був робітничий напрям, що об’єднував освітні програмні структури всіх партій, що входили до Федерації профспілок, насамперед — Робітничої партії, а згодомі МАПАМ (Об’єднаної Робітничої партії). Їхня діяльність була направлена на те, щоб дати своїм учням “пролетарське виховання” шляхом формування “незалежної активної єврейської особистості”, пронизаної сіоністськими та соціалістичними ідеалами. Їх учні були готові втілювати в життя цілі єврейського робітничого і соціалістичного руху в Ізраїлі [12, с. 366]. Крім того, що робітничий напрям давав у своїх закладах загальну освіту, його керівництво пишалось участю своїх вихованців у молодіжних рухах і їх роботою та практикою у кібуцах та мошавах (сільськогосподарські поселення соціалістичного типу та кооперативи). Поряд з державним

прапором над освітнім закладом цього типу завжди майорив червоний прапор, а День Перше Травня завжди був вихідним для викладачів і учнів. У середовищі цього напрямку окремо існувала релігійно-пролетарська течія, що мала свої навчальні програми. Вони давали як загальну освіту, так і традиційне релігійне виховання.

Третій напрям в освіті діяв під егідою партій релігійних сіоністів. У таких школах навчались зазвичай діти релігійних сіоністів — як старожилів, так і нових репатріантів. У школах цього напрямку намагались поєднувати дух і букву єврейської традиції з вихованням сіоністського світогляду та вивченням сучасних наукових досягнень. На відміну від традиційних ультра релігійних шкіл у цих навчальних закладах учні отримували також загальну, у тому числі і природничо-наукову освіту, вивчали іноземні мови. У момент створення держави майже чверть учнів (див. таблицю) відвідували школи релігійно-сіоністського напрямку.

Після створення держави, унаслідок підтримки нею несіоністських ультрарелігійних кіл, а також відходу від релігії багатьох дітей репатріантів, чисельність учнів у школах цього напрямку в системі освіти країни неухильно скорочувалась [14, с. 25].

Отже, згодом до трьох раніше існуючих напрямів у системі освіти додався четвертий — ультрарелігійний не сіоністський. Одним із головних аргументів рішення про визнання четвертого освітнього напрямку у країні було намагання політиків включити рух ортодоксальних євреїв у процеси державотворення, сподіваючись, що це допоможе уряду країни

посилити вплив у середовищі єврейської діаспори. Багато політиків вірили, що згодом ця течія у національній освіті відійде від своєї антисіоністської позиції, що ортодоксальна релігійність приречена на зникнення у ході процесів модернізації та прогресу. Цей напрям нині у системі недержавної освіти залишається одним з найвпливовіших в Ізраїлі.

Держава з початку свого відродження приділяла освіті виняткове значення. У 1951 р. на засіданні Кнесету в своєму виступі перший прем'єр-міністр Ізраїлю Д. Бен-Гуріон говорив про значення освіти в процесі досягнення миру: “Ми прагнемо до миру між євреями і арабами, ми бачимо його можливість, вірогідність й історичну необхідність у майбутньому, і ми повинні виховувати народ і молодь з вірою у це майбутнє. Ми повинні виховувати у народу і молоді два принципи з усіма протиріччями, що є між нами: готовність захищати країну улюблених битвах і війнах; готовність до співпраці і справжніх союзів між двома семітськими народами, яким історією було суджено співіснувати поряд один з одним у біблійських країнах, що нині зветься Близьким Сходом” [3; 4, с. 254; 17]. У своїх виступах Бен-Гуріон підкреслював: “Ізраїльська дитина, ізраїльський підліток ...має відчувати, що наша історія починається не з 1948 року ..., а з біблейських часів, з періоду єврейської гордості і незалежності, ...особливо незалежності духовної творчості, які створили єврейський народ і дозволили йому дожити до сьогодення” [14, с. 36]. Фактично у своїх виступах він, як лідер країни та визнаний націо-

нальний авторитет, формував почуття самоповаги і національної гідності у громадян Ізраїлю. Це є достойним уроком-прикладом для наших лідерів країни у питаннях формування самосвідомості та самоповаги української нації, особливо у нинішній період зовнішньої російської агресії. Досвід виховної роботи і в армії Ізраїлю, як “майстерні по створенню народу”, теж необхідно використовувати. “Для життя в своїй державі, для самоврядування, для свободи, для єврейської єдності, для взаємодопомоги, для колективної відповідальності... Ми маємо перевернути всю країну, весь народ, весь образ нашого життя”, — зазначав Давид Бен-Гуріон [17, с. 30–32]. Перший прем'єр-міністр країни був прихильником єдиної системи державної освіти в країні, а збереження різних напрямів вважав небезпекою для єдності єврейського народу, адже вони цементували його відмінності. Своїх дітей він записав лише у школи загального напрямку, а не робітничого, який підтримувала Робітничка партія, до якої він належав.

З приводу ролі і місця учителя у суспільстві в країні теж точились гострі дискусії. “Держава потребує учителя-активіста, а не учителя з академічним ступенем”. Керівники освітніх напрямів у системі освіти, що існували у перше десятиріччя історії країни, виступали за збереження ідеологічної цінності виховного процесу. Так, наприклад, Й. Р. Еціон, головний інспектор мережі релігійно-сіоністської освіти зазначав: “Заклади із підготовки вчителів мають давати не лише професійну підготовку в області знан-

ня предмета і методики викладання, а й ідеологічну підготовку для виховання, якому вчитель присвячую своє життя” [14]. Держава через освітню сферу прикладала максимум зусиль для ослаблення впливу на розвиток суспільства основних протиріч: етнічних, релігійних та міжнаціональних. Головними інструментами у цій справі стали політика й ідеологія, а технологією — освітній вплив.

Висновки. Ізраїль не визначає себе ні світською, ні теократичною державою. Його головна особливість полягає у глибоких протиріччях між демократичною та політичною системою і етнорелігійним характером держави, що ідентифікує себе як ізраїльтянська. Рішення зберегти, навіть після створення держави, існування різноманітності в системі освіти варто розглядати як архетипну стратегію додання світоглядного конфлікту, адже серед мешканців молодій держави панував дух атмосфери майже фанатичної відданості тій чи іншій ідеології, що панували у той час в Ізраїлі. Керівництво країни вирішило, що існування окремих напрямів у системі освіти стануть на заваді потрясінням і зайвим дискусіям у суспільстві та дадуть змогу займатися іншими важливими загальнонаціональними справами — насамперед проблемами безпеки країни та розвитку економіки. Однак здійснювались спроби провести певну уніфікацію загальноосвітніх програм, щоб нівелювати великі існуючі відмінності у якості знань шкіл різних освітніх напрямів. Ці відмінності відображали соціальну проблематику розвитку країни у перше десятиріччя існування у новітній час. Завдяки ди-

ференційованому підходу у системі освіти країни все ж вдалось у значній мірі вирішити проблему етнічних протиріч і соціальний та культурний розрив між представниками різних громад значно скоротився.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аран Залман*. Пути педагогики / Залман Аран; М-во образования и культуры. — Иерусалим, 1971. — С. 111.
2. *Архетип* [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Архетип> (дата запису: 9.04.2017).
3. *Бар-Зохар М.* Бен-Гурион. Биография: в 2 кн. / Макаэль Бар-Зохар. — Израиль, 1991. — Кн. 1. — 417 с.; кн. 2. — 299 с.
4. *Бен-Гурион Д.* Идеал и путь / Давид Бен-Гурион. — Тель-Авив : Изд-во Рабочей партии Израиля, 1962. — Т. 3. — С. 254.
5. *Глузман А.* Особенности современного высшего образования за рубежом (Англия, Бельгия, Франция, США, Израиль) / А. Глузман // Культура народов Причерноморья. — 2005. — № 58. — С. 8–11.
6. *Государство Израиль* / под ред. И. Звягельской, Т. Карасова, А. Федорченко. — Москва : Ин-т востоковедения РАН, 2005. — 560 с.
7. *Идеология и деятельность в педагогике* / под ред. И. Тверского. — Тель-Авив, 1963. — С. 197.
8. *Израиль* [Электронный ресурс] // Википедия: свободная энциклопедия. — Электрон. дан. — 2017. — 8 апр. — Из содерж.: Наука и образование. — Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Израиль> (дата обращения: 9.04.2017). — Загл. с экрана.

9. *Информация* Центрального статистического бюро // *Культура и образование* / под ред. Н. Нарди, М. Авиголь, И. Гантона. — Иерусалим: М-во образования и культуры, 1952. — Т. I. — С. 247.
10. *Карпенко О. В.* Децентралізаційні процеси у сфері надання освітніх послуг Ізраїлю / О. В. Карпенко, Є. Ф. Демида // *Педагогіка і психологія*. — 2013. — № 1. — С. 92–96.
11. *Программа* по углублению еврейского сознания в государственной школе / М-во образования и культуры. — Иерусалим, 1971. — С. 13.
12. *Розенштейн Н.* Наши педагогические программы / Н. Розенштейн // *Гистадрут в 1945–1948 гг. Отчет седьмой конференции Гистадрута* / под ред. Розенштейна. — Тель-Авив, 1949. — С. 366.
13. *Стратегія і тактика менеджменту* [Електронний ресурс] // *Теорія менеджменту*. — Режим доступу: https://studme.com.ua/1580011910319/menedzhment/strategiya_taktika_menedzhmenta.htm (дата запиту: 15.03.2017).
14. *Цамерет Цви.* Развитие системы образования. Ч. 5 / Цви Цамерет // *Общество, экономика и культура Израиля. Первое десятилетие* / Открытый университет. Израиль. — Тель-Авив, 2003. — С. 7–185.
15. *Шейнин Н.* Академический процесс подготовки педагогических кадров в Израиле / Н. Шейнин. — Иерусалим: Изд-во им. И. Л. Магнеса, 1996. — С. 70.
16. *Юнг К. Г.* Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг; [пер. с англ.]. — Киев: Гос. б-ка Украины для молодежи, 1996. — 384 с.
17. *Ben-Gurion D.* Recollections / D. Ben-Gurion. — London : Macdonald unit seventy-five, 1977. — 216 с.